

Osmanlı Modernleşmesinde Bir Sapma Olarak ‘Bihruz Bey Sendromu’

Kenan Çağan¹

Özet: Modernleşme, Türk tarihinin en önemli dönüştürücü dinamiklerinden biridir. Türk toplumu yaklaşık iki yüzyıldır, modernleşme yönünde bir gayret içindedir. Çeşitli boyutları olan modernleşmenin, toplumun bütün kesimlerince aynı biçimde algılanıp, benimsendiğini söylemek güçtür. Modernleşme gayretleri, şekilsel ve özsel olmak üzere iki biçimde ortaya çıkmıştır. Özellikle ilk dönemlerde, şekilci batılılaşmaya daha yaygın biçimde rastlandığı bilinmektedir. Şekilci batılılaşmayı eleştirmek için Türk romanı 'Bihruz Bey' prototipini geliştirmiştir. Bihruz Bey tipini irdelemek, Türk batılılaşmasının önemli bir yönünü irdelemekle eşdeğerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Şekilci Modernleşme, Özsel Modernleşme, Türk Edebiyatı, 'Bihruz Bey Sendromu'

Türk düşüncesi yaklaşık iki yüz yıldır, modernleşme eksenli bir tartışma gündemine sahiptir. Sosyo-ekonomik pratiklerle de desteklenen bu gündem, çeşitli bilim alanlarının yoğun ilgisiyle her düzeyde incelenmiş ve hâlen incelenmeye devam edilmektedir. Türk modernleşme tarihi, hiç kuşkusuz her düzeydeki bu yoğun bilimsel ilgiyi fazlasıyla hak etmektedir. Zira aradan geçen iki yüz yıla rağmen, modernleşme süreci tamamlanmış değildir, dolayısıyla da tartışma gündemi kapanmış değildir. Bugüne ait tartışmaların bu tarihsel arka planla irtibatlı olma zorunluluğu, bu konudaki çalışmaların daha da spesifikleşmesine sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda modernleşme tarihine ait her türlü veri sosyolojik bir bakışla analiz edilmeye muhtaç kabul edilmelidir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Türk modernleşmesinin ilk dönemlerine ait en önemli tanıklıklardan biri edebiyat metinlerine aittir. O yüzden de, edebi metinlerin salt edebiyat bilimi incelemelerine konu edilmesi, toplumsal tanıklık için çok önemli bir malzemeyi görmezlikten gelmek olacaktır. Döneme ait edebi metinlerin toplumsal tarih açısından önemli olmasının kimi sebepleri vardır. Bunlardan birisi ilk kez bu dönem içerisinde ortaya çıkan roman gibi kimi edebi formların, bütün acemiliklerine rağmen direkt bir biçimde toplumsal meseleleri kendilerine konu etmeleridir. İkincisi Batı’da zaten var olan, roman ve benzeri kimi edebi türlerin, modernleşme süreciyle birlikte Türk toplumunda tanınmaya başlaması ve bu türler bağlamında yerli metinlerin üretilmesi ve bu metinlerin modernleşme sürecinde rol alması, dolayısıyla bizzat bu sürecin kendisi bile modernleşmenin niteliğini göstermek açısından dikkate değer kabul edilmelidir.

Söz konusu dönem içerisinde edebi metinlerin bir yandan estetik beğenileri karşılamak gibi bir işlevi varken, diğer yandan da toplumsal iletişimi gerçekleştirmek ve ayrıca bu bağlamda toplumsal değişimi yönlendirmek gibi bir işlevi de vardır (Moran, 1990: 10). Özellikle romanın bu yöndeki katkısı sanıldığından fazladır. Dönemin romanları konu itibarıyla incelendiğinde, modernleşme meselesine ne kadar önemle eğildikleri fark edilecektir. Ancak daha da dikkate değer olan şey, söz konusu romanlarda erken dönem bir modernlik eleştirisinin olmasıdır. Özellikle yanlış modernleşme olarak adlandırılabilen bu olgunun, ilk dönem Türk romanlarında yoğun bir biçimde ele alındığı ve bu bağlamda ironik eleştirilerin yapıldığı görülecektir. Bu yazı çerçevesinde ilk dönem Türk romanlarındaki modernleşme algısı, özellikle de yanlış modernleşme algısı; Şerif Mardin’in ‘Bihruz Bey Sendromu’ olarak adlandırdığı bağlam içerisinde ele alınacaktır.

Osmanlı ve Batılılaşma

Tanzimat, Türkiye tarihinde devrim değil,
devrim hazırlayıcı sonuçlar doğuran bir harekettir.

İlber Ortaylı

Türklerin Batı’yla karşılaşması Osmanlı’nın son dönemiyle sınırlandırılacak bir olgu değildir. Kimilerine göre Türklerin Batıyla ilk karşılaşması

11. yüzyıla kadar götürülebilir (Ortaylı, 2002: 274). Ancak, Batı'yla çok eski zamanlardan beri tanışık olan Türklerin, çok çeşitli sebeplerle Batı'ya öykümleri, Batı gibi olma arzularının ve çabalarının ortaya çıkışı, kısacası batılılaşma maceraları hayli sonradır. Her ne kadar bu konuda kesin bir milat belirlemek oldukça zor olsa da -örneğin Bernard Lewis (1993: 46) batılılaşma yönündeki ilk bilinçli teşebbüsleri 18. yüzyıl başlarına götürse de- genel kanı, Osmanlı modernleşmesinin 18. yüzyılın son çeyreği ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı şeklindedir.² Bu tarihsel aralık ise III. Selim'in saltanat yıllarına karşılık gelir. III. Selim'in 1793'te tahta sadık, yeni bir merkezi ordu yaratma çabası batılılaşma yolundaki ilk adım olarak değerlendirilmektedir (Sezer, 1988: 185). Ancak III. Selim'in batılılaşma açısından önemi, askeri alandaki gibi somut tedbirlerinden daha ziyade, belki de, Batılı düşüncelerin Osmanlı İmparatorluğu'na girişini kolaylaştırmak için imkânlar yaratmasında gizlidir. Özellikle ordunun eğitimi için getirdiği eğitimciler ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde (Londra, Paris, Viyana ve Berlin) yeni yeni açtığı elçilikler bu anlamda değerlendirilmelidir (Zürcher, 2002: 42).

Yüzyıllarca Batı karşısında oldukça hâkim bir ilişki peşinde olan Osmanlı, durup dururken batılılaşma hevesine kapılmış değildir. Nitekim Osmanlı topraklarında batılılaşma arayışını başlatan çok çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlerin başında daha 18. yüzyıla gelmeden başlayan ekonomik gerileme ve

² Örneğin İlber Ortaylı Osmanlı batılılaşması için milat belirlemenin ne kadar güç olduğunu şöyle açıklıyor (2002: 28): "Osmanlı modernleşmesi, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı devrinde matbaanın kurulması, Osmanlı kültüründe ve hayat tarzındaki batılılaşma girişimleriyle mi, yoksa II. Mahmud'un reformlarıyla mı veyahut Gülhane'de okunan Hatt-ı Hümayun'la mı başladı? Böyle bir başlangıcı II. Osman'ın başarısız reform isteklerine kadar indirenlere de vardır. Bu gibi etnosantrik (içedönük) değerlendirmeler bir yana, niçin Dimitri Cantimir'in Eflâk'taki yönetimi veya Sırbistan'daki rahiplerin 18.yüzyıl başlarına uzanan eğitim reformlarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin başladığını iddia etmek mümkün olmasın? Bu nedenle Osmanlı modernleşmesini anlamak için onun kurumlarını ve toplum tarihinin çeşitli zaman kesitlerini tek tek ele alarak incelemekte yarar vardır. Ama incelemeye nereden ve nasıl başlarsak başlayalım, modernleşme olgusunun doğduğu ve patladığı alanları ve bunun nedenlerini ele alırken, bazı olayların kronoloji cetvelinde daha derin kazılması kaçınılmaz olmaktadır. Bu anlamda bir zamanlama yaparsak, İkinci Viyana bozgunundan Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar Osmanlı modernleşmesinin gerekliliğini ve koşullarını tarih hazırlamıştır diyebiliriz. Bu tarihten sonra Osmanlı toplumunun yöneticileri modernleşmeyi bir ölçüde sırtlamakta, topluma dikte etmektedirler."

onu takip eden askeri alandaki başarısızlıklar ve bunlarla ilintili olan toplumsal alandaki çöküntüler gelmektedir. 18. yüzyıla gelmeden Osmanlı'da baş gösteren ekonomik gerilemeye karşın, Batı'da burjuvazi ortaçağ feodal düzenini yıkmış, coğrafi keşiflerle sağlanan ticaret yolları sonucu sermaye birikimini gerçekleştirmiş, buna koşut olarak da sanayi devrimini gerçekleştirerek kapitalist sisteme geçmiştir. Buna karşın Osmanlı gittikçe bozulan sosyo-ekonomik düzenini bilerek ya da bilmeyerek sürdürmüş, ekonomide üretimi artırıcı ve sermaye birikimini sağlayıcı değişikliklere gidilmediği için, sürekli ilerleme içinde olan Batı karşısında gerilemiştir (Özkırmırlı, 1983: 7-8).

Osmanlı ekonomisindeki çözülme, askeri alandaki gerilemeyi getirmiştir. Askeri alandaki gerileme ise, savaşlardaki yenilgileri, o da beraberinde top-
rak kayıplarının vuku bulmasına sebep olmuştur. Kısacası birbirini tetikleyen birçok faktörden dolayı bir çözülme ve gerileme dönemine giren Osmanlı İmparatorluğu, kurtuluşu her alanda rakip olarak beliren Batı'da görmek zorunda kalmıştır. Ancak Osmanlı'nın batılılaşma macerasını başlatan tek başına iç etkenler değildir. En nihayetinde bir iç kararın sonucu olan batılılaşma da en az iç etkenler kadar dış etkenler de önemli olmuştur: Yani Osmanlı batılılaşmasında dış askeri baskıların, ekonomik emperyalizmin ve sömürünün de çok önemli bir etkisi vardır. Nihayetinde iç ya da dış nedenlerle batılılaşma macerasını başlatan Osmanlı, başlangıçta ekonomik ve askeri alanda bir yenileşme içerisinde olmuştur. Ancak zaman içerisinde batılılaşma macerasının etki alanı genişlemiştir. Nitekim Batılı anlamda ilk düzenlemeleri ve yenileşmeleri askeri alanda gerçekleştirmiş olsa da Osmanlı, süreç içerisinde her alanda, özellikle kültürel alanda Batı etkisine açık hale gelmiştir.

İlber Ortaylı (2002: 24) bu süreci şöyle özetliyor: “Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri gereksinimleri dolayısıyla Avrupa dünyasına, düşünce ve edebiyattan daha önce yaklaşmak zorunda olduğu açıktır. Askeri reformların sadece kışlayla sınırlı kalmayacağı, daha doğrusu reformun askeri cer-
rah yetiştirmek için tıp eğitimi, istihkâm ve yol için mühendislik eğitimi, matematik, coğrafya derken sonunda vergilerin düzenli toplanması için maliyeye yansiyacağı açıktır. Çünkü devamlı merkezi bir ordu tutmak demek, modern merkezîyetçi bir sisteme dayalı bir mali idare gerektirir. Nihayet bu gelişmenin yönetimin her kompartımanına ve hukuk alanına sıçrayacağı açıktır. Osmanlı'nın Batılılığa teorik planda hazırlanmayışının en önemli

kanıtı, tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki yavaş değişmedir.”

Hem ekonomik hem de askeri alanda Batı etkisine giren Osmanlı imparatorluğu, böylece hayranlıkla olmasa dahi, bir zorunlulukla (Ortaylı, 2002: 24) Batı'ya olan bağımlılığın da kapısını aralamış olur. Ancak Batı'yla ilişkiler zorunlu bir bağımlılık ilişkisinden ibaret kalmamıştır. Aksine istençli bir tutuma dönüşmüş, bir ideal bir hedef olarak da şekillenmeye başlamıştır. Böylece toplumun bütün kesimlerinde olmasa da batılılaşma ideolojisi, Osmanlı topraklarında filizlenmeye ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, Osmanlı batılılaşmasının ana hedefi, bürokrasinin hizmet kapasitesini artırmak ya da halkın yaşam standardını yükseltmek değil, merkezi yönetimin gücünü pekiştirmek olmuştur (Karpata, 2002: 81).

Kemal Karpata (2002: 78) III. Selim'le başlayan ve halka hizmetten daha çok siyasal hedefler peşinde olmayı yeğleyen 19. yüzyıl batılılaşma gayretlerinin üç ana faktör etrafında geliştiğini, biçimlendiğini ifade etmektedir. Karpata'ya göre bu üç faktörden birincisi, siyasi elitler ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerde mevcut olan ikilemi daha da derinleştiren merkezileşme güdüsüdür. Bu güdüyle yönetim ve toplum organik olarak ayrılmıştır. İkinci faktör ise, Osmanlı siyaset kültürüne ve onun geleneksel toplum yapısına yabancı kurumlar açmaya ve uygulamalar başlatmaya mecbur eden Avrupa'nın artan siyasi etkisidir. Üçüncü ve son faktör ilk ikisinden türeme olan ve batılılaşmanın ideolojik boyutunu oluşturan bir durumu içerir. Böylece başta Islahat, daha sonra muasırlaşma, asrileşme ve garplılaşma olarak bilinen batılılaşma (modernleşme), yönetici elitlerin hem ideolojisi, hem de güçlerinin yegâne meşruiyet kaynağı haline gelmiştir.

Osmanlı batılılaşması, Tanzimat'ın ilanıyla önemli bir dönemeçten geçer. Tanzimat Osmanlı modernleşmesinin en önemli kırılma anlarından biridir. Çünkü Tanzimat, özellikle askeri ve idari alanda başlayan batılılaşma gayretlerinin kültürel alanda; özellikle de siyasi ve hukuki alanda yaygınlaşması ve derinleşmesini sağlamıştır (Ülken, 1992: 36). Daha doğrusu Tanzimat hareketi kültürel anlamdaki batılılaşmanın³ örtük bir ilanı ve ilk fiili oluşumdur.

³ Metin boyunca batılılaşma ve modernleşme kavramlarını eş anlamda kullandığımızı ifade etmeliyiz. İki kavramı birbirinin yerine kullanmamızın sebebi süreci tanımlamada, ilgili literatürün her iki kavrama aynı anlamlarda başvurma rahatlığı ve belki de zorunluluğudur. Aynı anlamlarda kullanmamıza rağmen, kavramların bazı metinlerde şöyle bir nüans-

Nitekim *Niyazi Berkes*'e göre (2002: 31) düşünüş tarihimizde ilk kez, bizdekinden farklı ve örnek alınabilecek bir sistem olduğu anlamında batılılaşma, Tanzimat'ta doğmuştur. Bu dönem içerisinde Osmanlı toplumu aşırı kültürel ve siyasi bir modernleşmeye tanıklık etmiştir. Bu dönem içerisinde Batı'nın günlük kültürü; giyimden insanlar arası ilişkilere kadar birçok kültürel öge Osmanlı sınırları içerisinde etkin olmaya başlamıştır (Mardin, 2002: 13).

III. Selim'den sonra yenilikçi bir padişah olarak batılılaşma siyasetini benimseyip yürüten II. Mahmud'un yaklaşımı doğrultusunda, Tanzimat reformcuları (aydın-bürokrat eliti⁴) Batı kurumlarının üstünlüğü fikrini kabul

la farklılaştığını ifade etmemizde fayda var: Batılılaşma, Osmanlı sınırlarını korumak maksadıyla Batıya teknik anlamda yönelmenin adı iken, Modernleşme sınırları koruma refleksinden uzaklaşıp, devleti ve toplumu bütünüyle restore etmenin adıdır.

⁴ Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcıları olan bu elit sınıfa dair Kemal Karpat şu teknik bilgileri vermektedir (2002: 87-89): “Okul sistemi de bir süre daha vakıflar altında işlemeye devam etti, çünkü hükümet kendi okullarını yeni yeni açıyordu. Verilen tek mesleki eğitim askeriyedeydi ve o da ancak 1843'ten sonra profesyonel bir ordu olarak yeniden düzenlendi. Hükümet tarafından açılan az sayıdaki okulun amacı devlet görevlilerine genel eğitim vermektir. Bu okullar, dikey toplumsal hareketlilik için birincil yol ve yönetim aygıtına yeni üyeler kazandırmak için bir üs haline geldiler ve geçmişte olduğu gibi seçiciler. Hükümet zamanla eğitim, sağlık, tarım vs. gibi muhtelif alanlarda hizmet vermeye başladıysa da, talebe oranla bunlar kalite ve miktar açısından yetersiz kaldılar. Bürokrasinin hizmet kalitesi 1828-1876 yılları arasında göreve yapmış 135 yüksek düzey Osmanlı memurunun (sadrâzamlar ve savunma, bahriye, dışişleri, içişleri ve maliye bakanlıklarındaki memurlar) geçmişlerine ilişkin yapılmış bir taramadan anlaşılabilir. Görevliler, şaşılacak kadar genç ve memuriyetleri esnasında ortalama 44-50 yaşlarındaydılar. Toplumsal statü açısından, 23'ü yüksek düzey bürokrat ailesine, 14'ü ulemaya, 12'si askeriyeye, 15'i taşra elitlerine, 3'ü küçük yönetici saflarına mensuptular ve 12'si yönetici ve bürokrat bir geçmişten gelmekteydi. Geri kalanların toplumsal kökeni bilinmiyordu. Toplam içinde, 60'ı İstanbul ve 41'i taşra doğumluydular; diğerlerinin doğum yeri bilinmemekteydi. Bu yüksek düzey görevliler hakkında en aydınlatıcı gerçek, eğitimlerine ilişkindir: 9'unun formel bir eğitimi yoktu, 22'si uzmanlaşmış kurumlarda eğitim görmüşlerdi; yalnızca 11'i Avrupalı eğitime sahiptiler; ve geri kalan 22'sinin kayda düşülmüş bir eğitimi yoktu. Dolayısıyla, uzmanlaşmış eğitime ve profesyonelliğe dayandığı farz edilen “modernleşme” çağında, yüksek düzey devlet görevine hazırlanmanın temel yolunun “çıraklık”, işbaşında eğitim olduğu görülmektedir. Bürokrasinin rolü hizmet sağlamaktan çok kendi sınıfsal üstünlüğünü korumak olduğundan, bu durum anlaşılabilir; dolayısıyla “modern” okullardaki formel eğitimden kaynaklanan ideolojik gerekliliklerin diğer kaygılara göre önceliği vardı. Devlet hizmetlerinin idari, askeri ve adli meclislere bölünmesi, idari ve profesyonel hizmetlerin yeniden düzenlenmesi için ana yöntemdi. Bu hizmetler ise, temelde yeniden yapılanmadan uzak kalmış olan eski bürokrasinin ellerine teslim edildi. Bürokrasinin gerçekten belli bir derece profesyonellik kazanması II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatı sırasında gerçekleşmiştir.”

ettikleri zaman, zımnen de olsa Batı siyasi ve kültürel sisteminin üstünlüğünü kabul etmiş oldular. Bu kabulün geleneksel kültür için kimi yıkıcı etkileri oldu. Geleneksel düzenin sembolleri, kalıpları ve kurumları yönetim düzeyinde yıkıldı, yeni toplumsal ve siyasi kalıpların ve bunlara karşılık gelen ideolojilerin yerleşmesi için çeşitli yollar açılmış oldu. Nüfusun Müslüman kesimi güçlü bir kültürel kırılma yaşadı ve bu kırılma nedeniyle yönetici elitler düşünce, davranış ve tutumlarında keskin bir şekilde farklılaştılar. Her ne kadar bu farklılaşma kimileri tarafından sekülerleşme olarak yorumlansa da, gerçekte bu, Osmanlı yönetici elitlerin yaşadığı kültürel kimlik kaybından başka bir şey değildi (Karpas, 2002: 80-81).

Ancak yaşanan kültürel kimlik kaybına rağmen, kimilerince Tanzimat hareketi bir anlamıyla bir silkinme, bir yenilenme hareketi olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu dönem içerisinde II. Mahmud seleflerinden çok farklı davranarak, mevcut düzeni revize etmek yerine, yerleşik düzeni bütünüyle ortadan kaldırmak gibi bir hedef peşinde olmuştur (Zürcher, 2002: 64). Bu görüşte olanlar için Tanzimat hareketi, her şeye rağmen toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir hareket olmuştur. II. Mahmud'un geleneksel Osmanlı ve İslam kurumlarına vurulan her darbeyi 'ilerleme' olarak algılayanlar tarafından, büyük bir reformcu ve yenilikçi olarak ilan edilmesinin sebebi de budur (Karpas, 2002: 89).

İlber Ortaylı (2002: 31) bu durumu şu çarpıcı cümlelerle anlatmaktadır: "Tanzimat devri ne dramatik, ne grotesk ne de mutantan bir tarihtir, kelimenin tam anlamıyla bir trajedidir. Trajik bir çözümezliğin içten içe, ağır ağır kaynamasıyla tarihin ilerlediği bir zamandır. Bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği, karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır." Bu değerlendirmeyi mümkün kılan şey ise, her şeye rağmen, Tanzimat hareketinin içerdiği dönüştürücü potansiyeldir. Örneğin daha sonraları gittikçe kabul gören özel mülkiyetin kutsallığı ve Sultan'ın o zamana kadar mutlak olan otoritesinin anayasayla sınırlanması gibi düşüncelerin ilk palazlandığı ve kısmen uygulandığı zemin Tanzimat hareketidir (Ahmad, 2005: 37).

Feroz Ahmad (2005: 39) Tanzimat'ın hedefini, devletin ekonomiden kopuşunu telafi edebilecek tamamen yeni bir sosyal devlet yaratmak olarak

tespit ediyor. Ahmad'a göre: "Devlet müdahalesi artık sadece toplumu düzenlemek için düşünülüyordu; geniş anlamda belirtmek gerekirse, bu müdahalenin amacı artık toplumsal mühendislikti. Bunun anlamı, Avrupa hâkimiyetindeki ekonomiye katılmak için gerçekleştirilen ilerlemede çıkarılanlar adına, bu sürece ters düştüğü ve engel olduğu düşünülenlerin çıkarlarına müdahale etmekte."

Ancak bir toplumsal mühendislik projesi olan ve yanlış temellere dayanan Tanzimat fermanı ile Osmanlı toplumunun sorunlarına yeterli çözümlerin sunulduğunu söylemek çok da mümkün gözükmemektedir (Moran, 1990: 12).⁵ Bunun ilk sebebi, Batı medeniyetinin özünü, içeriğini ve inşaedici unsurlarının neler olduğunu tespit edemeyen (Turhan, 1969: 238) bu projenin müdahaleci ve dayatmacı bir toplumsal mühendisliğe karşılık gelmesidir. Diğer sebebi ise, ilk gerekçeyle ilintili olarak Tanzimat hareketinin ve Tanzimat hareketi bağlamında üretilen bütün modernleşme çabalarının bir elitin, Osmanlı aydın bürokrat elitinin tekelinde yürütülen, toplumsal temelden yoksun olması, yani halktan uzak çabalar olmasıdır. Halktan uzak olmak, halka rağmen halk için politikalar geliştirmek, hem halk hem de elit sınıfı için bir ikilem yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır. Özellikle din ve dil gibi kimi ortak paydalarda halkla birlikte olduğu varsayılan bürokrat aydın eliti için, geleneksel kültürle batılılaşma hedefleri arasında sıkışmak, zaman içinde, halktan kopuşu artıracak bir tercihin gittikçe belirginleşmesine ve buna bağlı olarak da çeşitli düzeylerde bir yabancılaşmanın

⁵ Erik Jan Zürcher reform hareketinin başarısını etkileyen faktörleri beş başlık altında toplamaktadır (2002: 72-73): "Birincisi gerektiği gibi eğitilmiş ve güvenilir eleman eksikliği vardı. İkincisi, reformlar, tepedeki bilinçli bir siyasal tercihin sonucuydu... Reform politikaları asla halkın baskısının sonucu değildi ve bu nedenle bunlar Osmanlı toplumunda sağlam bir tabandan yoksundu. Üçüncüsü, bürokraside hukukiliğe verilen önem yavaş yavaş gelenekçiliğin yerini almakla beraber, 'klasik' Osmanlı sisteminin belirgin niteliği olan babadan kalma sistem hala yerinde duruyordu; bu sistemde yüksek devlet memurları aynı zamanda, çok sayıda kişinin hamisiydiler ve bu kişiler kendi geçimlerini sağlayan hamilerine saraydaki sürekli siyasal iç çekişmede destek oluyorlardı. Bu durum, yeni kurumların normal işleyişini bilhassa 'işe alma ve çıkarma' dairesini zayıflatıyordu. Dördüncüsü, 19. yüzyıl ıslahatları -1826'daki hamle hariç- eski kurumların kaldırılmasından çok yeni yasaların, yeni düzenlemelerin ve yeni kurumların ortaya konmasından oluşuyordu. Son olarak, reformların ekonomik ve mali temelden yoksun olmalarının onların en zayıf noktası olduğu hiç tereddütsüz öne sürülebilir."

yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Halka indirgenememiş Osmanlı modernleşmesinin yapısal özellikleri, böyle ağır neticeler doğurmuştur.

Bilindiği üzere Tanzimat aydını farklı ideolojik nedenlerle kimi düzeylerde ret etse de genel itibarıyla batılılaşma yanlısıdır. Ancak bütünüyle homojen bir nitelik de arz ettikleri de söylenemez. Aksine Tanzimat aydınları ne geldikleri meslek ve dünya görüşü, ne de toplumsal kökenleri bakımından birbirlerine benzemezler; ancak aralarında bir birlik olmasa da, bir uyum olduğu rahatlıkla söylenebilir (Ortaylı, 2002: 229). Tanzimat aydınına, Avrupalı olan her şeyin kabul edilmesi gerektiğini düşünen radikal Batıcılar/yenilikçiler, Avrupa'dan gelen her şeye bütünüyle karşı olan muhalifler/gelenekselciler ve sentez oluşturmaya çalışanlar (Enginün, 2004: 331) şeklinde üçlü bir ayrıma tabi tutmak gerçekçi görünüyor. Batılılaşma meselesine yaklaşımın aydınlar arasında bile homojen bir nitelik göstermemesi, batılılaşma algısının çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir. Batıyla geleneksel değerler arasında sıkışan aydınlar, biraz da bu sıkışmanın yarattığı etkiyle, gerçek bir batılılaşmanın inşasında çok başarılı bir görüntü sergileyememişlerdir. Aydınlardan halka doğru inildikçe batılılaşma algısındaki deformasyon normal bir biçimde çoğalmıştır.

Gerçek bir batılılaşmanın icra edilemediği bir durumda, çarpıklıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Nitekim Osmanlı batılılaşmasının en masum ifadeyle yanlış ya da yüzeysel olarak tanımlanmasının sebebi de budur. Zira Osmanlı batılılaşması, çoğunlukla Batılı öz değerlerin takipçisi olmaktan ziyade, dışsal özelliklerin alınıp, uygulanmasından ibaret olmuştur. Böyle olmuştur, çünkü batılılaşmanın taşıyıcıları olan aydınlar, Avrupa'yı dışından görmüş, bu nedenle de Batıyı gereğince tanıyamamışlardır. Dışından tanıdıkları ve kısmen ürtükleri Batıyı, dışsal nitelikleriyle kabullenip, Osmanlı toplumuna taşımışlardır. Öyle ki, 18. yüzyılda Batı mobilyalarını ve modalarını yeni bir hayat tarzı yaratır diye ithal eden bir hâkim sınıf olmuştur. Yüzeysel batılılaşma gerçek bir batılılaşmaya karşılık gelmese de, Türk toplumunun küçük ama önemli bir kesiminin Batılı fikirlere daha fazla açılmasını sağlamıştır. Hâkim sınıfın üyeleri, özellikle de Babî'î'dekiler, Batılı ülkeleri, en çok da Fransa'yı ziyaret ettiler; gördüklerinden ve öğrendiklerinden etkilenerek geri döndüler. Batı'nın sahip olduğu üstünlüğün temellerini kavramaya çalıştılar ve sonra bu doğrultuda kendi sistemlerinde

büyük değişiklikler yapmak gerektiğini anlamaya başladılar. Ama gelenekselci muhalifler böylesine güçlüyken, bu türden tasarıları gerçekleştirmek imkânsızdı (Ahmad, 2005: 35).

18. yüzyılda sadece üst sınıflar için lüks mallar ithal etmek olarak nitelendirilen batılılaşma, 19. yüzyıla gelindiğinde bu yüzeysellikten sıyrılma gayreti içinde olmuştur. 19. yüzyılda batılılaşma, toplumu yeniden yapılandıracak ve bu temelde yeni bir devlet kuracak ideolojik bir dinamiğe dönüşmeye başlamıştır (Ahmad, 2005: 35). Ancak batılılaşma algısındaki bu dönüşüme ve özellikle hukuk alanında gerçekleştirilen radikal düzenlemelere rağmen 19. yüzyılı, yüzeysel ve şekilci batılılaşmanın tamamıyla ortadan kaldırıldığı bir yüzyıl olarak tanımlamak güçtür.

Nitekim 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni toplumsal durum da bunu ispat eder nitelikteydi. Bir yanda kadının eğitim görmesi; roman ve tiyatro gibi edebi türlerinin tanınması; gazete ve dergi gibi kitle iletişim araçlarının yayımlanmaya başlaması; yeni eğitim kurumlarının açılması; siyasi ve hukuki yeni bir takım düzenlemelerin yapılması gibi olumlu şeyler oluyorken, diğer yandan alafanga yaşamın yüzeyselliğine saplanmış, batılılaşmayı moda, lüks, tüketim ve görüntüden ibaret sayan yaşam tarzları yönetici aydın elitleri arasında yaygınlaşarak devam ediyordu. Büyük kitleler ise bu değişim karşısında tereddütlü, hatta tepkiliydi.

Osmanlı Modernleşmesi ve Modernleşmenin Aracı Olarak Edebiyatın Keşfi

Tanzimat dönemi Osmanlı aydını, *İlber Ortaylı*'nın (2002: 240-241) ifadeyle, *Tercüme Odası*'nın yetiştirdiği bir tiptir. Bilindiği üzere *Tercüme Odası* (1833), dönemin geleceği en parlak memurlarını yetiştiren okuluydu. Zamanla Osmanlı aydını tercüme odası dışında *Mekteb-i Sultani* (Galatasaray), *Mekteb-i Mülkiye*, *Tıbbiye* gibi okullardan da yetişmeye başladı. Başta Fransızca olmak üzere Batı dilleri öğreten bu okullar, Batıyla ilişki kurmanın pratik imkânını sağlıyordu. Bu okullardan mezun olanlar ve ayrıca eğitim maksadıyla Avrupa'ya gönderilenler (1827) başta dışişlerinde olmak üzere bütün devlet kademelerinde istihdam ediliyorlardı.

Dışişlerinde, yani sefaretlerde görevlendirilen bu insanlar, entelektüel kimlikleriyle de ön plana çıkıyor, bir anlamda dönemin aydın sınıfını oluş-

turuyorlardı. Görevleri nedeniyle Batı'yı görmeleri, birincil düzeyde bir tanıklık imkânı sağlıyordu. Bu aydınlar bir yandan hem Batı kültürünü tanıyıp, öğreniyorlar, diğer yandan da öğrendiklerinin Osmanlı'da tanınması için çaba sarf ediyorlardı. İleride yönetici kadroları oluşturacak olan söz konusu aydınlar, Batı'da yaşam tarzından edebiyata, modadan felsefeye, bilimden teknolojiye birçok konuda yeni şeyler öğreniyorlardı.

Batılılaşma yanlısı Tanzimat aydınının önemli vasıflarından biri kültür ve sanat etkinliklerine olan ilgisidir. Bu kültürel etkinliklerin görsel, müziksel ve edebi olmak üzere üç biçiminden bahsetmek mümkündür. Ancak bunlar içerisinde edebiyatın çok özel bir yeri vardır. Bu özel yer, bu üç biçim içerisinde edebiyatın bütünlüklü olarak özümsemesini sağlamıştır (Lewis, 2004: 197). Bu bütünlüklü özümsemeyi temin eden esas sebep ise dönemin neredeyse bütün yazarlarının bir biçimde edebiyatla ilgilenmeleri olmuştur. Bunun sebebi modern bir değer olarak kabul edilen edebiyatın, aynı zamanda modernliğe ulaştıracak bir araç olarak görülmesidir. Tanzimat döneminin edebi ürünleri, ilk kez bu dönem içerisinde yayınlanan gazetelerde sergilenir. İlk tiyatro eseri ve ilk roman bu dönemde yayınlanır. İlk başlarda küçük, seçkin bir grubun elinde süslü bir oyuncak gibi duran edebiyat, zaman içerisinde, özellikle Şinasi'nin girişimiyle halkın eğitilmesi için bir araca dönüştürülmüştür. Halkın eğitilmesi gibi bir amaç, Tanzimat edebiyatçıları otomatikman dil tartışmalarının içine itmiştir. Türkçenin Arapça ve Farsçadan ayrı bir dil olduğu yönündeki bilincin yaygınlaşması bu dönemde başlamıştır. Her ne kadar Tanzimat döneminde dil çağdaşlaşması alanında radikal bir değişiklik olmamışsa da, sonraki dönemlerde olacakların ilk nüveleri bu dönemde atılmıştır (Berkes, 2003: 260). Anlaşılır bir dille yazmanın gerekliliği etrafında şekillenen bu tartışmalar gelenekselciler ile yenilikçiler arasındaki sınırların belirginleşmesini de sağlamıştır.

Kültür ve sanat üretimleri vasıtasıyla batılılaşma idealinin peşinde olan Tanzimat aydınının, bu yeni ideal karşısındaki durumu çarpıcıdır. Çünkü "Tanzimatçılar, bilmedikleri, yabancıları oldukları bir dünyayla karşılaşmışlar, o dünyanın düşüncesi altında ezilmişler, kendilerini yapılması gereken bir yığın iş karşısında bulmuşlardı. Bildikleri ve yaptıkları edebiyatın dışında, içinde yaşadıkları dünyayı ve insanlarını amaçlayan, özü ve biçimi başka bir edebiyatın varlığını keşfetmişlerdi. Ama yüzyılların birikimi sonucu

olan bu edebiyatı ne bütünüyle aktarabilirler, ne de tanıyabilirlerdi. Zamanları dardı, işleri çoktu ve yalnız sanatçı değil; düşünür, sosyolog, filolog, politikacı, kısacası her şey olmak zorundaydılar. Şiirin dışında edebiyatın her türü yeniydi onlar için ve yalnız edebiyat türlerinde değil, her konuda yazmaları gerekiyordu. Oysa ele aldıkları her sorunda yetkili değillerdi. Bildikleri Fransızca ile ellerinde ne geçerse okumuşlar, temellendirilmemiş bir yığın düşünceyi benimseyivermişlerdi. Sonra hepsi medrese çıkışlıydı. Bu nedenle ileri sürdükleri her düşüncede bir kararsızlığa ve çelişkiye düştüler” (Özkırımlı, 1983: 10).

‘Eski’ ile ‘yeni’ arasında yaşadıkları bütün ikilemlere (Ülken, 1992: 76) rağmen Tanzimatçıların istibdattan demokrasiye ve Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru değişimlerini ateşleyen bir dizi yeni değer ve kamuoyunun yaratılmasında; başka bir ifadeyle eski değerlerin yıkılıp yeni değerlerin yaratılmasında ve değişik kavramların ve yeni yaşam tarzlarının biçimlendirilmesinde çok önemli işlevleri olmuştur. Nitekim Tanzimat edebiyatının kadınların eğitimi, doğa ile uygarlık, din ile özgür düşünce arasındaki çatışma, toplum, vatanseverlik ve ahlak kavramı etrafında biçimlenen konu çeşitliliği bu amaçların gerçekleştirilmesi içindir (Enginün, 2004: 331-332). Yoğun bir biçimde bu kavramları işleyen Tanzimatçılar, yine de keskin retler ve kabuller oluşturmaktan çok, genelde orta yolu aramışlardır.

Dönemin aydınları arasında en güçlü eğilimin senteze ulaşmaya çalışmak olmasının sebebi de bu olmuştur. Her iki dünyanın kurallarını uzlaştırmaya çalışan sentezciler; yani hem Batı örneğine bakarak çağdaşlaşmak hem de dinine bağlı bir Osmanlı olarak kalmanın mümkün olduğuna inanlar, edebiyatı, argümanları için bir araç olarak kullanarak, yarattıkları edebi karakterler aracılığıyla yeni fikirlere dayanan kurgusal bir hayatı resmettiler. Türk düşüncesinin en önemli temayüllerinden biri olan sentezci eğilim, Tanzimat’tan sonraki aydınlarda da görülen bir düşünce biçimi olmuştur. Örneğin, Şinasi, Ahmed Midhat Efendi, Mehmet Akif, Halide Edip Adivar ve Ziya Gökalp, senteze ulaşma arayışı içinde, hem ulusal gelenekleri hem de Avrupa kökenli yeni fikirleri benimseyen yazarlardır (Enginün, 2004: 335).

Geleneksel bir takım değerlerden vazgeç(e)meyen Tanzimatçılar, batılılaşmak konusunda daha heveskârlardı. Çünkü batılılaşmak çağdaş medeniyeti, modern dünyayı temsil ediyordu. Bu dönemde medeniyet, ilerleme ve

benzeri kavramlar neredeyse kutsal kavramlar olarak görülüyordu. Öyle ki “Tanpınar, ‘medeniyet’i bir Tanzimat ideolojisi olarak kabul etti, Şinasi’ye göre, ‘medeniyet’ bir dindi ve bu dinin peygamberi Mustafa Reşit Paşa, kutsal kitabı da ‘kanun’du. Bununla birlikte, zaman içinde, medeniyete duyulan inanç, Batı’dan gelen her şeye karşı duyulan hayranlıkla birleşerek, kalıp tipler yoluyla birbiriyle çatışan konuları sergileyen romancılar için verimli bir kaynak oluşturdu. Batılılaşmayı gülünç duruma düşürmeyi amaçlayan yazarlar, bazı durumlarda giyim ve yeni moda konusunda o denli ayrıntı verdiler ki, istemeyerek bu tarzın halk arasında yayılmasına yardımcı oldular” (Enginün, 2004: 342).

Batılılaşmak hedefi doğrultusunda Tanzimat aydınları bir yandan Batı’daki gelişmeleri hızla takip etmeye çalışıyor, diğer yandan da bu gelişmelerin yerli uygulamalarını gerçekleştirmek istiyorlardı. Batı’dakine benzer okulların ve başka bazı kurumların açılması bu etki dolayısıyla. Bunun yanı sıra Avrupa’yı ziyaret eden Türk aydınları, Osmanlı’da henüz görmedikleri Batılı yaşam koşullarını büyük bir gıpta ile eserlerinde anlatmaya çalıştılar. İthal giysi, araba, müzik kutusu, piyano vb. süs eşyaları ve dil olarak Fransızca bu eserlerde sıklıkla kullanılır oldu. Bu romanlarda Fransızcadaki ‘chic’den esinlenerek ‘şık’ diye adlandırılan bir tip yaratıldı. Sözcük olarak ‘şık’ revaçta olma, elegan demektir ama Paris modasına uygun giyinen cahil ve duyarsız insanlar öyle tuhaf görünüşler sergilediler ki, ‘şık’ sözcüğü olumsuz bir anlam kazanarak eleştiri ve alay konusu oldu (Enginün, 2004: 342). Şık züppenin karşılığı olarak kullanılmaya başlandı. Edebi metinlerde yaratılan bu tip, bütünüyle kurgusal değildi. Aksine gerçek toplumsal verilerden hareket edilerek elde edilmişti. Batılılaşmanın yüzeysel algılanması ve uygulanmasına paralel olarak toplumda sıkça görülen bu tipler, özellikle 1860’lardan itibaren Batılılığı bir felsefe ve iktisat sistemi olarak görmeyip, onu daha çok hâkim Batılı modalara ya da benzeri yaşam tarzlarına taklit düzeyinde katılmakla mümkün olduğuna inanlardan oluşuyordu. Bu tipler o günün yazarlarınca devamlı bir biçimde karikatürize edilip, eleştirilmiştir. Ahmet Mithat’ın ‘Felatun Bey’leri, ki Felatun Bey, Türk edebiyatında alaf-ranga züppenin ilk temsilidir, Recaizade’nin ‘Bihruz’ları, Hüseyin Rahmi’nin Şatıroğlu Şöhreti’leri, Nabizade Nazım’ların Suphi’leri bu tipleri temsil için inşa edilmişlerdir. Bu tipleri inşa eden yazarlar, söz konusu karakterleri kül-

türlerine ihanet eden adamlar olarak kurguladıkları için, bu kurgunun içerdiği telkin sayesinde, okura bu adamlardan kaçınılması gerektiğinin telkininde de bulunmuşlardır (Mardin, 2002: 15, 41).

‘Bihruz Bey Sendromu’

Tanzimat dönemi edebiyatında yoğun bir biçimde eleştirisi yapılan alafanga züppenin en iyi betimlemesini Rezaizade Ekrem, “Araba Sevdası”ndaki Keşfi Bey dolayısıyla yapar (2002: 122):

“Daha yirmi beş-otuz yıl önce- Avrupa görmüş bazı gençlerin ve daha sonraları ikinci sınıf devlet idarecilerinin çocuklarının alafrangalık illetine tutuldukları dönemlerde Keşfi Bey de bu akımın içine girmişti. Babasının şımartması ve desteğiyle yabancılar gibi giyinmek, süslü gezinmek, Fransızca okumak, ‘Bonjur! Bonsuvar! Vuzalle biyen?’ demek için Beyoğlu’nda adam aramak, Türkçe söz söylerken konuşmalarının arasına Fransızca sözcükler katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israfa, borçlanmaya özenmek, Türkçeyi edebiyatsız, kaba bir lisan kabul edip bu dilin cahili bulunmakla gurur duymak gibi yabancılaşmanın o zamana göre en hızlı yaşandığı dönemlerden geçen Keşfi Bey böyle biriydi”

Ancak Keşfi Bey, romanın ana karakterlerinden biri olmadığı için, bu tipin temsil hakkını ele alamaz. Alafanga züppeyi en iyi temsil eden isimler, yani bu tipin protipleri Felatun Bey ile Bihruz Bey’dir. Ancak bu tipler Türk edebiyatında ilk olmakla beraber, son değildirler. Çünkü alafanga züppe tiplmesi Türk edebiyatının daha sonraki dönemlerinde de başka isimler altında yoğun bir biçimde işlenmiştir. Biz burada, bu özgün karakterler üzerinden, yani Felatun Bey ve Bihruz Bey tiplmeleri üzerinden Türk edebiyatının ilk metinlerinin yanlış ya da yüzeysel batılılaşma meselesini nasıl ele aldıklarını işleyeceğiz.

Felatun Bey ilk Türk romancısı kabul edilen Ahmed Midhat Efendi’nin yarattığı bir karakterdir. Türk edebiyatında Bireyler üzerinde çalışarak toplumu yenileştirmek üzere geleneksel biçimi kullanan Ahmed Midhat Efendi, romanlarında gülünç tipler yaratarak, zıt karakterler arasındaki farklılıkları gösteren durumlara ağırlık verdi. “Felatun Bey ve Rakım Efendi”de

bunun en iyi örneğini simgeleyen karakterlerinden Felatun Bey, Osmanlı elitinden, konağı, bağı, bahçesi ve iyi bir geliri olan, alafranga meşrep Mustafa Merakî Efendizade'nin oğludur.⁶ Mustafa Merakî alafranga meşrep olmasına karşın, alaturkalıktan kemal derecede beslenmiş bir adamdır. Çok genç yaşta babası Mustafa Merakî'yi kaybeden Felatun Bey, kendisine kalmış hatırı sayılır mirasla geçinme yolunu tercih etmiş, kalemiye'deki memuriyetine rağmen, neredeyse çalışmadan yaşayan, hayatını metresler, cafeler, tiyatrolar ve kumpanyalar arasında geçiren bir miras yedidir. Dönemin modern okulu olan rüşdiye'ye kaydı yapılan Felatun Bey, aynı zamanda eve gelen hocalardan Fransızca eğitimi almıştır. Ancak hiçbir zaman eğitimini başarılı bir biçimde tamamlayamamış biri olarak Felatun Bey, eğitimdeki bu başarısızlığını Fransızca eğitimindeki yetersizliğiyle de kanıtlamıştır. Felatun Bey, romanda, ahlaki zaaflarıyla, lükse düşkünlüğüyle ve hemen her alandaki 'yarım'lığıyla yüzeysel batılılaşmanın bir temsili olarak sunulur.

Felatun Bey tam bir şahsiyetsizlik örneğidir. Öyle ki metresi Polini onu, "şebek, tavşan" diye severken, o Türk kadını hakkında şu fikirleri beyan etmekten çekinmez (Ahmed Midhat, 2004: 99-100):

"Neye yarar o Türk karısı ki, tavrından, azametinden geçilmez. Güya mim handesiyle insanı ihya edecekmiş gibi, bunu dahi ketm ü imsak ederek çehresinden düşen bin parça olur. Hanıma kendini yarandırmak mümkün olamaz. Nazı çekilmez. Şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya... Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? Kim bilir gönlü kimdedir? Esirin olduğu için sana ram olmaya mecburdur"

Romanın diğer önemli kahramanı Râkım Efendi ise yetim büyümüş ve yoksul bir adamdır. Ancak kendini her alanda geliştirmiş, Arapçadan Fransızcaya geniş bir dil bilgisi olan, fıkıh, sarf, nahiv bilen, Hafız'dan ve

⁶ "Yazar romandaki asli kahramanların isimlerinden başlayarak iki farklı zihniyeti karşı karşıya getirir. Dolayısıyla iki kahraman arasındaki farklılık önce ünvan isimlerinde görülür. Felatun, 'bey'dir: Rakım ise 'efendi'. Kullanıldığı dönemin ifade ve çağrışım imkânları içinde 'bey' daha ziyade alafrangalığı düşündürür; 'efendi', geleneksel yapı içinde saygı duyulacak bir kimliği de beraberinde taşıyan kavramın ifadesi durumundadır. Zira sosyal statü itibarıyla bu iki kahraman arasında fark yoktur." (Aktaş, 2004).

Attar'dan metinler okuyacak kadar klasik edebiyat merakı olan, modern tarih ve coğrafya bilgisi olan, neredeyse mükemmel bir tiptir. Dürüst ve çalışkan bir adam olarak dadısıyla birlikte sade bir yaşam süren Râkım Efendi, günün birinde çerkes bir cariye olan Canan'ı satın alır. Bir yandan Canan'ı yetiştirip ideal bir kadın tipi yaratan Râkım Efendi, diğer yandan İngiliz kızlarına Türkçe eğitimi vererek para kazanır. Râkım Efendi hem sahip olduğu ilişkiler, hem donanımı, hem de Canan'ın eğitimi sürecinde gösterdiği modern tavrıyla, ideal bir batılılaşmayı temsil eder.

Kendi öz değerleriyle Batılılaşabilmiş Râkımın durumunu daha da onaylamak ve yüceltmek için Ahmet Midhat, Râkım'ın öz değerlerine bağlılığını romanın yabancı karakterlerine onaylatır. Kızları Râkım'a delicesine âşık olan ve bu nedenle neredeyse ölümün pençesine düşen Ziklas'lar kızlarını kurtarmak için Râkım'ın kızlarıyla evlenmesini isterler. Bu isteklerinin karşılanması için maddi manevi her şeyi yapmaya hazırdırlar. Râkım ise Canan'a olan aşkıdan dolayı bunu kabul etmeye yanaşmaz. Ziklas'lar, kızlarının kurtuluşu için bir tür oyuna bile; yani Râkım'ın yalancıkdan da olsa kızlarına aşıkmiş pozunu takınmasına bile razıdırlar. Ama Râkım bunun bir sahtekarlık olacağını düşündüğü için kabul etmez. Olayın devamında gelen Ziklas'ların özrü, aslında Râkım karakterinin bir tür dışarıdan kutsanması ve onaylanması anlamındadır. Nitekim özür cümleleri bunu ispat etmektedir: (Ahmet Midhat, 2004: 170).

“Ziklas, Râkım'ı kucaklayarak, ‘Nereye gideceksin oğlum, nereye gideceksin? Küstahlığı sen etmedin, biz ettik! Sen bize hüsn-i ahlâkımdan, tokgözlülüğünden, iffet ve sadakatinden, mertlikten, mürüvetten, büyüklükten başka hiçbir şey göstermedin. Benim âlemde en büyük dostum da sen olacaksın ve sensin.’ diye öpmeye başladı”

Canan'ın eğitilme süreci, Râkım Efendi'nin bu konudaki hoşgörülü ve özgürlükçü tavrı, romanın yazarı olan Ahmet Midhat Efendi'nin kadının toplumsal konumuna ilişkin ne kadar modern düşünceli olduğunu göstermektedir. Râkım Efendi'nin Canan'ın okuma yazma öğrenmesine razı olmasından tutun da, hatta Fransızca öğrenmesine yardımcı olmasına, piyano eğitimi için ona yabancı bir hoca tutmasına kadar sergilediği tavırlar, onun zihniyetine ilişkin ipuçları vermektedir. Zaman içerisinde Râkım Efendi

di'nin Canan'a âşık olması ve sonunda bu aşkın evlilikle sonuçlanması, Ahmet Midhat'ın batılılaşmanın ideal temsilcilerini buluşturması anlamında da manidardır.

Görüldüğü gibi, *Ahmet Mithat Efendi* "Felatun Bey ve Râkım Efendi" adlı romanında 19. yüzyılın modernleşme bürokrasisinde gerçekten yetenekli, okuyan ve yabancı dil bilen Râkım Efendi'yle, tembel, gösterişçi ve yeni hayat yüzeyden taklit eden Felatun Bey'in kişiliklerinde, iki tip memuru; batılılaşma meselesinin algılanış ve uygulanışında iki zıt karakteri konu edinmektedir. *İlber Ortaylı* bu iki karakterin dönemin Osmanlı'sındaki gerçek tiplere karşılık geldiğini örnekleriyle ispat ediyor. *İlber Ortaylı* Felatun Bey tipi memurların canlı örneği olarak o devrin Hariciye teşrifatçılarından Mahşer Midillisi lakaplı Kâmil Bey'i örnek gösteriyor. Ortaylı'ya göre Kâmil Bey de tıpkı Felatun Bey gibi Fransızcasının gülünçlüğü ile tanınmış. Fuat Paşa'nın bacanağı olan Kamil Bey, devlet işlerinde bu muhiti yüzünden kayırlmış. Frenk mukallidi olarak bilinen Kamil Bey, Fransızca'yı az bildiği halde devamlı Fransızca deyimler kullanmaya çalışmış (Ortaylı, 2002: 244).

Ahmet Midhat Efendi toplumsal gelişme ve ilerlemenin gerçekleşmesi için Batı'nın bilinmesini şart koşar. Çünkü ona göre Batı'yı bilmek ihtiyaçlarımız doğrultusunda bir seçme imkânı sunacaktır. Ahmet Midhat'da bir çok sentezci gibi Batı'nın iyi taraflarının alınması gerektiğini, buna karşın kötü yanlarının bırakılmasından yanadır. Batı'nın iyi tarafı tekniği ve bilimi, hatta çok çalışmak gibi kimi değerleridir, kötü yanını ise cemaatçi pürütenzimin kabulleriyle örtüşmeyen; aşırı tüketmek, züppelik gibi kimi değerlerin dâhil olduğu değerler dünyası oluşturur. Ahmet Midhat'a göre eski ile yeniyi birleştiremeyenler, Batı medeniyetini de bilmeyenlerdir. Seçmesini de bunun için bilmezler, gördüklerini taklitle yetinirler ve hem komik olurlar hem de varlıklarını bu uğurda kaybederler (Enginün, 2004: 354). Dolayısıyla Ahmet Midhat için batılılaşmanın bir sınırı olmalıdır. Özellikle değerler dünyası itibarıyla Osmanlıya ait olmak önemlidir. Nitekim romanın bir yerinde Felatun'la Râkım arasında geçen bir diyalog her ikisinin batılılaşmalarına ilişkin iyi bir ip ucu verebilir. Felatun metresine ilişkin Râkım'a bir takım bilgiler verirken ondan övgüyle bahseder ve Râkım'a onunla tanışmayı isteyip istemeyeceğini sorar ve devamında aralarında şu konuşma geçer (Ahmet Midhat, 2004: 94):

“Râkım: Doğrusu ya, taaccüp olunur.

Felatun: Kendisini görmek istemez misin?

Râkım: Müsaade ederseniz niçin istemem. Fakat bu kadar muhabbetiniz olan bir kızı ağyara...

Felatun: Bah! Adam sen de. Hâlâ kaba Türklük ediyorsun be! Alaf-rangada öyle şeyler var mıdır?

Râkım: Ben nasılsa bir türlü alaf-rangaya kendimi sınıştıramadım da”

Modern anlamda ilk ve en önemli Türk ansiklopedisti ve roman yazarı olarak kabul edilen Ahmet Midhat Efendi, romanlarında Osmanlı üst sınıf erkeklerinin yanlış batılılaşmasının yanı sıra, kadının toplumdaki yeri üzerinde de durur. Üst sınıftan erkeklerin aşırı ya da yanlış olarak nitelendirilebilecek olan batılılaşmaları karşısında alabildiğine hoşgörüsüz olan Ahmet Midhat, buna karşın, kadınların batılılaşması konusunda oldukça hoşgörülüdür (Mardin, 2002: 31). Ancak, bu hoşgörüsü, Türk kadının vakarından ve azametinden bir şey kaybetmediği sürece vardır.

Ahmet Midhat alaf-rangalılığın temel özelliklerinden birini aşırı tüketmek olarak belirler. Hesaplı olmayı, kanaatkârlığı, çalışkanlığı ve gösterişçi tüketimden kaçınmayı ahlaki bir değer olarak belirleyen Ahmet Midhat, Felatun Bey tiplmesiyle batılılaşmanın beraberinde getirdiği tüketim ekonomisini, bir diğer ifadeyle müsrifliğe varan tüketimi, bunun bir yaşam tarzına dönüştürülmesini eleştirir. Berna Moran (1990: 39), Ahmet Midhat'ın bu yöndeki düşüncelerini şöyle aktarıyor: “Ahmet Midhat Türklerin ticaret anlayışında Avrupalılardan çok gerilerde kaldığını, iş hayatında tembel olduklarını, ticaret ve sanayide ilerlemeyi pek akıllarına getirmediklerini, aydınların devlet memurluğundan başka bir geçim yolu düşünmediklerini görerek, romanlarında ve yazılarında bu konuda Batı'nın üstünlüğünü vurgulamak, okurlarını uyarmak, onlara ticaretin, sanayinin ve genellikle çalışmanın hem saygıdeğer hem de kazançlı bir uğraş olduğunu telkin etmek ister. Özel teşebbüs çabasıyla ticarete başarıya ulaşan kişileri okura örnek sunar. Felatun Bey ile Rakım Efendi de müsrif mirasyedi Felatun Bey ile çalışkan ve hesaplı Rakım Efendi'nin bu tutumları sonucu, birinin nasıl battığını, diğersinin de nasıl başarıya ulaştığına tanık olur ve ekonomik bakımdan birbirinin karşıtı olan bu iki tutumu değerlendirmeye yöneliriz.” Bilin-

diği üzere Felatun müsrifliğinin yanı sıra tam bir kumarbazdır da. Kendisine miras kalan büyük serveti metresleriyle ve kumarda harcayarak kaybeder. Kumar onun için bir yaşam tarzı, hatta bir tür ticarettir. Kumarı ticaret gibi görmekle, kumara, dolayısıyla aslında bütün yaşamına bir tür meşruiyet kazandırmak ister.

Ahmet Midhat bütün batılılaşma gayretlerine rağmen yerli olmaktan yadırdır. Türk-İslam kültürünü bir değerler dünyası olarak Batı'dan daha üstün olarak kabul eder (Çetin, 2002: 21). Bu inancını romanlarında yarattığı kimi yabancı karakterler vasıtasıyla pekiştirmek ister. Örneğin Râkım, Ziklas ailesinin kızlarına verdiği Türkçe eğitimi sırasında, kızlara Hafız'ın divanından şiirler tercüme eder. Kızların bu şiirler karşısındaki hayranlığı anılmaya değerdir. Hayranlıklarını öyle bir biçimde ifade ederler ki, neredeyse Batı'da benzer hiçbir şeye rastlamamışlardır. Buna benzer bir başka olay ise, Râkım'ın Canan'ı Ziklas ailesine takdimi esnasında yaşanır. Râkım, Canan için 'esirim, cariyem' dediğinde, Ziklas'ların şaşkınlıkları görülecek şeydir. Şaşırdıkları şey Canan'ın esir olması değildir; esir denilen birinin bir özgürden daha iyi bir durumda olmasıdır. Ahmet Midhat Ziklas'ların o duygularını aynen şu şekilde betimler (Ahmet Midhat, 2004: 147).

“Onlar esir denilen şey Amerika'da olduğu misillî âdeta bahaim gibi tavlaya bağlanır zannında bulduklarından bu esirin nasıl bir esir olduğuna şaşmakta mazur idiler. Bir de Canan oldukça galatsız bir Fransızca ile bunların halini, hatırını sormaya başlayınca taaccüpleri daha ziyade artarsa da istizah-ı meseleye muvaffak olacakları için memnun olurlar”

Yine bir yerde Râkım'la, kültürlü, sanatkar ruhlu ve objektif tavırlı dostu Yozefino arasında geçen şu konuşma kayda değerdir (Ahmet Midhat, 2004: 121-122):

“Yozefino: Vallahi pek hoşuma gidiyor. Râkım sana doğrusunu söyleyeyim mi? Türklerin her hali Avrupa'nın her halinden iyidir.

Râkım: Yok madam, pek de öyle değil a! Vâkıa bizde kış mevsiminde her sabah böyle bir zevk etmek olur ama Avrupa'nın da zevkleri fena mıdır ya?

Yozefino: Yalan söylemiyorum Râkım. Vallahi ciddi söylüyorum. Vakıa Avrupa'nın daha eğlencesi çoktur ama 'monoton' daima bir si-

yak üzeredir. Bir kere kış geceleri uzun olduğu zaman alafranga saat on ikiden yani gece yarısından evvel yatılmaz. Hele saat on ikiye kadar da oturulduğu olur ya! Bu halde uyandığımız zaman yine ortalığı gündüz olmuş buluruz. Yani demek isterim ki, biz tabiatın yalnız bir akşam letafetinden müstefit oluruz. Sabahı, o sabahı ki tabiatın uykudan uyanması demektir, o güzel sabahı temaşadan hemen daimi suretle mahrum kalırız”

Türk edebiyatının yanlış ya da yüzeysel batılılaşma temsillerinden bir diğeri Bihruz Bey’dir. Bihruz Bey ise *Recaizade Ekrem*’in yarattığı bir karakterdir. *Ahmet Hamdi Tanpınar*’ın (1985: 491) ‘köksüz bir kalabalığın romanı’ olarak nitelendirdiği *Recaizade Ekrem*’in “Araba Sevdası” romanı 1870’lerde geçer. Bu romanda da, aşırı Batılılaşmış Osmanlının arkasında gizlenen sosyal gerilimleri fark etmek mümkündür. Roman 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra Osmanlı’da bazı yeni sınıfların takındığı yüzeysel batılılaşma tavrını yerer. Tanzimat soyluları olan bu sınıf, kendilerini geleneksel bürokrasinin kölelik zincirlerinden kurtararak, modernleşme hareketinin dizginlerini ellerine alanlardan oluşur (Mardin, 2002: 35). *Recaizade Ekrem* batılılaşma eleştirisini, *Ahmet Midhat*’ın yaptığı gibi zıt iki karakter yaratarak; onlardan birini olumlayarak, ötekini yererek yapmaz.

Romanın ana kahramanı olan Bihruz Bey, erken yaşta paşa babasına kaybeder. Annesiyle Çamlıca’daki lüks köşklerinde babasından kalan yüklüce mirasla geçinirler. Erken yaşta babasını kaybeden Bihruz Bey eğitimini tamamlayamaz. Ama sürekli özel öğretmenlerden bir takım dersler alır. Fransızca dersleri hayatının önemli bir kısmını kapsar. Ancak tıpkı Felatun Bey gibi hiçbir zaman Fransızca’yı tam anlamıyla öğrenemez. Yine de yarım yamalak Fransızcasını her fırsatta kullanmaktan çekinmez- bu durum çoğu zaman kimi komikliklere sebep olsa dahi- Çoğu zaman komik olan bu durum, aslında Bihruz Bey için gerçekte acınılacak durumlara karşılık gelir. Keza bir vapur seyahati esnasında, etrafındakilere hava atmak için Fransızca gazete isteyen Bihruz Bey’in gerçekte yaşadığı şudur (*Recaizade Ekrem*, 2002: 94):

“Vapur iskeleden ayrılır ayrılmaz beyefendi gazeteyi açtı, ilk sayfadan itibaren büyük bir dikkatle okumaya başladıysa da, artikl dö fondan bir şey anlayamıyor, fakat anlar gibi davranıyordu”

Ailenin tek çocuğu olarak oldukça şımartılarak büyütülen Bihruz Bey, kendisine kalan mirasa da güvenerek çalışmadan, lüks ve tüketim içinde bir yaşam sürme kolaylığına kaçır. Esas ilgilerini, araba kullanmak, süslü giyinip gezmek ve mümkün olan her yerde; berberlerde, ayakkabıcılarda ve gazinolarda Fransızca konuşmak oluşturuyordu. Gösteriş dolu bir yaşam süren Bihruz Bey, babasının mirasını hızla tüketmek için elinden gelen bütün gayreti sergiliyordu. Kendisini toplumsal tabakalaşmanın en üstünde, yani kibar insanların dâhil olduğu asaletli insanlar sınıfından gören Bihruz Bey için, halktan uzak olmak, onlara dâhil olmamak çok değerli bir şeydi. Alafrangalılığı çok kayda değer bulmasının bir sebebi de buydu.

Recaizade, *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey tiplmesiyle taklitçi batılılaşmayı eleştirir. Bihruz Bey'in alafrangalılığı ve araba düşkünlüğü, onun cahilliğiyle birlikte verilir. Cahildir, çünkü her şey gibi eğitimi de yarımır. Kültürel edimleri özsel ihtiyaçlardan dolayı değil, gösteriş olsun içindir. Örneğin onun için kitaplar da okunmaktan çok gösteriş için gereklidir. Bu nedenle sık sık gülünç durumlara düşer (Recaizade Ekrem, 2002: 174).

“Kitapçı Mösyö Vik, Lamartine'in eserleri arasında Döziem rögre, Truvaziem rögre, Derniye rögrenin olmadığını çok iyi bilirdi. Fakat Bihruz Beyi yalancı çıkarmamak için böyle davranmayı uygun buldu”

Toplumun hem geleneksel üst hem de alt tabakalarına yabancılaşmış biri olarak Bihruz Bey, tam bir Tanzimat müsrifidir. Bütün yaşamını tatmin olmaz hazlar peşinde koşmak üzerine kurgulayan Bihruz Bey'in, var oluşunu tüketmeye ve harcamaya endekslemesi çok ilginçtir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Bihruz Bey'i bu yaşam tarzıyla içinde yaşadığı döneme benzetir. Tanpınar'ın bu benzetmesi çok ilginçtir; çünkü Tanpınar bu benzetmeyle Bihruz'u o dönemin Osmanlı toplumuna eş değer kılar. Tanpınar'a göre “Bihruz Bey o kadar az mevcut bir insandır ki... küçük mirasyedi borçlarının içine gark olmuş, tıpkı devri gibi, yeni bir mal satarak temin edeceği muvazenenin peşindedir.” Bütün hayatı hesapsız harcamalar ve abartılı israflardan ibaret olan Bihruz Bey, ihtiyaçları için harcamada bulunmaz, harcamasının kendisi bir ihtiyaçtır onun için. Örneğin herhangi bir alışverişi şöyledir: “Kunduracı Heral'e, terzi Mir'e uğradı. Bir çift bot, bir çift ayakkabı, iki takım elbise, beş pantolon, iki redingot ısmarladı” (Ekrem, 2002: 107).

Şerif Mardin Bihruz Bey sendromunu değerlendirirken, bu meselenin kökeni aydınlatılabilmek için ‘çevre’ ile şehir halkı (merkez) arasındaki gerilime değinir. Mardin’e göre (2002: 56-57) şehir halkı saray ve onun etrafında toplanan, ekonomik olarak vergi toplayanlardan oluşur, çevre ise aşiret kalıntılarından, köylülerden ve hatta İstanbul’daki alt sınıflardan, ekonomik olarak vergi verenlerden oluşur. Mardin bu iki sınıfın kültürel olarak birbirlerinden oldukça farklı içeriklerde şekillendiklerini ifade ediyor. Saray, çevre karşısında küçümseyici bir tavır içindeyken, çevre ise yöneticilerin küçümsemeleri karşısında, onlarla alay etme yolunu tercih etmektedir. Çevre, merkezdeki yönetici elitleri, bu iki kültür arasındaki farktan yararlanarak bilgiçlik taslayan, alt sınıfları aldatmaya çalışan kimseler olarak görmektedir. Mardin’e göre Türk gölge oyununda bu şarlatanları Hacivat canlandırmaktadır. Onun karşısında ise sokaktaki adamı temsil eden Karagöz vardır. Hacivat, aslında, kendisini yönetici sınıftan biri olarak gösterebilmek için çapraşık ve anlaşılmasız bir dil kullanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Bihruz Bey sadece yeni bir Hacivat’tır. Bihruz Bey’in halk kültürünün kabalığına dayanmadığı hatırlanacak olursa, ona karşı yapılan saldırıların, Osmanlı seçkinler kültürüne yöneltilmiş bir halk tepkisine dayandırılarak imal edildiği daha iyi anlaşılır.

‘Merkez-çevre’ ilişkileri bağlamında Bihruz Bey sendromunu açıklayan Şerif Mardin (2002: 38) ayrıca, Bihruz Bey’i bir Türk Oblomov’u olarak da değerlendirir. Mardin’e göre her ikisinde de uygarlık hastalığının aynı çeşidi görülür: Kök ve kimlik yoksunluğu. Bu yüzden Şerif Mardin, Bihruz Bey sendromunun kültürler arası bir boyut kazandığını ileri sürüyor. Kök ve kimlik yoksunluğu, bir aşağılık kompleksinin ürünüdür. Aidiyet hissinde bir deformasyon vardır. Dahası ait olunan yeri, küçümseme, hor görme, beğenme söz konusudur. Duygusal bir paylaşımda yoktur. Örneğin Bihruz Bey’le annesi arasında konağa taşınmak dolayısıyla geçen şu konuşma çok ilginçtir. Bihruz Bey, bu konuşmada toplumun bütün değerlerine: Diline ve dinine ne kadar yabancılaştığını göstermiş olur (Recaizade Ekrem, 2002: 169):

“- Konağa mı gideceğiz?

- Tabii.. Eylül ayı giriyor, yağmurlar yaklaştı, havalar serinledi. Bütün bunlar bir yana önümüz ramazan... Bilirsin ben camilere giderim...

Burada nasıl olur?

- Ramazan o kadar yakın mı?

- Tabii... Şurada on gün kaldı.

- Hiç haberim yoktu... Fakat buralar da pek güzel, nasıl bırakalım da gidelim? Oton burada çok güzel olur.

- Oton ne demek?

- Sonbahar değil mi? İlkbahar prentan, sonbahar oton.

- Frenkçe mi bu?

- Fransızca... Fransızcanın her kelimesi güzeldir, bizimki gibi kaba değil..."

Yabancılaşma sadece dil ve din üzerinden yaşanmaz. Başka biçimlerde de açığa çıkar. Örneğin yaşam mekânları itibariyle de bunu gözlemlemek mümkündür. Nitekim söz konusu romanlarda ortak mekân olarak Beyoğlu'nun kullanılmasının sembolik bir anlamı vardır. Beyoğlu, batılılaşma öncesinde uzak durulan, ötekilerin mesken tuttuğu, kısmen küçük görülen bir semtti. Ancak batılılaşmayla birlikte Beyoğlu, batılılaşmanın bütün varlığıyla kendini ifade ettiği bir mekân olmuştu. Beyoğlu Batılı yaşam tarzının sunulduğu bir yerdi. Batılı ürünlerin satıldığı mağazalarıyla, cafeleriyle, restoranlarıyla, yeni yeni kurulmaya başlayan Batı tarzı otelleriyle, tiyatrolarıyla, nihayet apartman hayatıyla Beyoğlu, Batılı şehirlerin küçük bir temsiliydi. Yaşam tarzı da bu yapılanmanın gerektirdiği biçimde şekilleniyordu. Kadın erkek ilişkileriyle, kılık kıyafetiyle, tüketim alışkanlıklarıyla, yani görselliğiyle de Batılı bir hava içeriyordu. Bu nedenle Beyoğlu'nda yaşamak, orada vakit geçirmek Batılı olmakla eş değerdii. Yerli züppenin, yani yarı Batılılaşmış tipin mekânıydı Beyoğlu.

Burada yeri gelmişken, *Walter Benjamin*'in (1993: 115) pasajlarını ve flâneur'larını hatırlatmakta fayda var. Birebir bir temsili olmasa da Beyoğlu'nu, en azından bazı işlevleri bakımından, *Benjamin*'in anlattığı 1850'ler Fransa'sındaki Pasajlara benzetmek mümkün gözükmektedir. Beyoğlu'nu Pasajlara benzetince, yerli züppeyi de kimi özellikleriyle flâneur'a benzetmek mümkündür. Nasıl ki flâneur'ın evi bu pasajlardı, aynı şekilde, denilebilir ki, Beyoğlu'da bir anlamda züppenin eviydi. Aslında *Benjamin*'nin de gösterdiği gibi bunlar, Batılı yaşam tarzının bile ekstrem biçimlerini ve ak-

törlerini temsil etmektedir. Osmanlı batılılaşmasının böyle uzak biçimlerden etkilenerek biçimlenmesi, batılılaşma serüveninin kendisine dair kimi ipuçları vermektedir. Batılılaşmanın yüzeysel ya da yanlışlığına dair kanı, bu veriyle daha da peçinlenmiş olmaktadır.

Şerif Mardin (2002: 58) dönemin edebi metinlerinde Bihruz Bey tiplerinin sıklıkla konu edinilmesinin bir sebebi olarak muhaliflerin siyasi mücadelesini gösterir. Mardin'e göre o dönemin siyasi muhalifleri olan Yeni Osmanlılar üst bürokrasiye karşı verdikleri mücadele de Bihruz Bey tiplerini kullanmışlardır. Edebi metinlerin siyasi fonksiyonları dolayısıyla bu durum anlaşılır bir şeydir. Zira o dönemde edebiyat siyasetle iç içedir. Mardin Bihruz Bey tipi karşısında takınılan tavırda bir ittifaktan da söz eder. Bütünüyle homojen bir nitelik göstermeyen bu ittifak, modernleşme kervanının peşine takılmış alt sınıf kökenli insanlardan, seçkinler tabakasının yabancılaşmış bireylerinden ve alt sınıftan gelenlerin oluşturduğu güçlü bir ittifaktır. Grupların değişik kökenlerden gelmesi, ittifakın güçsüz olmasına neden olmuştur.

Şerif Mardin (2002: 66) özellikle alt katmanlardan yükselen Bihruz Bey karşıtlığının esas sebeplerinden biri olarak ekonomik gerekçeleri gösterir. Mardin'e göre Bihruz Bey 'küçük kültür'e ihanet etmiştir. Çünkü Bihruz Bey, getirdiği ekonomik ve toplumsal değerler yeniden-üleşim çemberini kırdığı için, ihanet etmiş sayılıyor. Yani Bihruz Bey topluma empoze etmeye çalıştığı kurumlar nedeniyle, sokaktaki adamın yaşama koşullarını zorlaştırdığı için ihanet etmiş kabul ediliyor.

Sonuç

Sonuçlanmamış bir proje olarak batılılaşma, hayli gerilimli süreçlerden geçerek bugünlere dek sürmüş bir tecrübe olarak değerlendirilmelidir. Çok farklı bir toplumsal ve tarihsel mirastan gelen Türk toplumunun, batılılaşma macerasından bütünüyle hasarsız çıkması olası olmadığından, olmuş olan hasarların bu bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Her toplum gibi Türk toplumunun da değişmesi, farklı kültürlerle tanışması ve onlardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Ancak, dikkatle değerlendirilmesi gereken esas konu, toplumsal değişimin doku uyumsuzluğuna rağmen gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğidir. Belki daha da önemlisi değişimin kendi iç dinamikleriyle yönünü bulup bulmadığıdır. Kendi içsel dinamikleriyle

şekillenen her değişme, bütün hatalarına rağmen, olağan kabul edilmelidir.

Türk batılılaşması her zaman bir yönetici aydın elitinin yönlendirmesi, kimi zaman zorlamaları altında biçimlenmiştir. Bu durum, büyük kitlelerin demokratik tercih hakkını zedelediği gibi, bilincin yaralanmasına da sebep olmuştur. Değişimi kör bir taklit üzerinden yürütmek, yüzeyselleşmenin yaşanmasına, sıradanlığın yaygınlaşmasına ve asıl mecradan uzaklaşılmasına neden olmuştur. Türk batılılaşmasının taklitçi niteliği bilindik bir durumdur. Bihruz Bey'leri var eden de bu taklitçi zihniyettir.

İlk dönem Türk romanları, biraz da kendilerine biçtikleri misyon nedeniyle, toplumsal meselelerle ilgili olmuşlardır. Batılılaşma toplumun önündeki en önemli gündemlerden biri olduğu için de bu konu ilgiyle izlenmiş ve işlenmiştir. Batılılaşmanın taklitçiliğe saplanmasını ve bu kulvar üzerinden yürütülmesine karşın çıkan ilk dönem romancıları, bu eleştirilerini yarattıkları tipler üzerinden yürütmüşlerdir. Bihruz Bey tiplemesi Türk batılılaşmasının yanlış yüzüdür. Türk romanın bu tipleme aracılığıyla yaptığı, batılılaşma serüveninin bir tür özeleştirisidir.

'Bihruz Bey Syndrome' As A Deviance in Ottoman Modernization

Abstract: Modernization is one of the most important transformative dynamics in Turkish history. There has been a modernizing endeavor for two centuries in Turkish society. It is really hard to say that all sectors of Turkish society perceive and embrace the modernization process in the same manner. There emerged two basic types of modernization: Substantive and formal. It is known that during early periods formal modernization was prevailing. To criticize this type of modernization Turkish literature developed the prototype character of 'Bihruz Bey'. Scrutinizing the character of Bihruz Bey is equivalent to scrutinize an important aspect of Turkish modernization.

Key Words: Ottoman Modernization, Substantive Modernization, Formal Modernization, Turkish Literature, 'Bihruz Bey Syndrome'

Kaynakça

- Ahmad, Feroz** (2005), **Modern Türkiye'nin Oluşumu** (Çeviri: Yavuz Alagon), İstanbul: Kaynak (Üçüncü Baskı).
- Ahmet Midhat,** (2004), **Felâton Bey ile Râkım Efendi,** Ankara: Akçağ.
- Aktaş, Şerif** (2004), "Roman Hakkında", **Felaton Bey ile Rakım Efendi,** , Ankara: Akçağ (Dördüncü Baskı).
- Benjamin, Walter** (1993), **Pasajlar** (Çeviri: Ahmet Cemal), İstanbul: Yapı Kredi.
- Berkes, Niyazi** (2002), **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler,** 2. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları (İkinci Baskı).
- Berkes, Niyazi** (2003), **Türkiye'de Çağdaşlaşma** (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş), İstanbul: Yapı Kredi (Dördüncü Baskı).
- Çetin, N.** (2002), "Tanzimat Döneminde Türk Romanı", **Hece** Sayı: 65-66-67.
- Enginün, İnci** (2004), "Osmanlıcadan Modern Türkçeye Türk Edebiyatı ve Öz Kimlik", [(der.) Kemal H. Karpat (2004), **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si,** İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları] içinde.
- Karpat, H. Kemal** (2002), **Osmanlı Modernleşmesi,** (Çeviri: Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan), Ankara: İmge.
- Lewis, Bernard** (1993), **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** (Çeviri: Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu (Beşinci Baskı).
- Lewis, Bernard** (2004), **Hata Neredeydi,** (Çeviri: Harun Özgür Turgan ve Serpil Bilbaşar), İstanbul: Oğlak.
- Mardin, Şerif** (2002), **Türk Modernleşmesi,** İstanbul: İletişim (11. Baskı).
- Moran, Berna** (1990), **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış: 1,** İstanbul: İletişim (Üçüncü Baskı).
- Ortaylı, İlber** (2002), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** İstanbul: İletişim (13. Baskı)
- Özkırmırlı, Atilla** (1983), **Tevfik Fikret,** İstanbul: Bilpa (Üçüncü Baskı).
- Recaizade Mahmut Ekrem,** (2002), **Araba Sevdası,** İstanbul: Armoni.
- Sezer, Baykan** (1988), **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları,** İstanbul: Sümer.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi** (1985), **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,** İstanbul: Çağlayan (Altıncı Baskı)
- Turhan, Mümtaz** (1969), **Kültür Değişmeleri,** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ülken, Hilmi Ziya** (1992), **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi,** İstanbul: Ülken.
- Zürcher, Erik Jan** (2002), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** (Çeviri: Yasemin Saner Gönen), İstanbul: İletişim (12. Baskı).